

УДК 330.101.541(075.8)

М. І. Деркач

*Комітет з питань бюджету Верховної Ради України***КОНЦЕПТ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЯК ДОМІНАНТНА ІДЕОЛОГІЯ
ЛЮДСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ У ХХІ СТ.**

У статті проаналізовано сутність концепції сталого розвитку. Досліджено основні принципи, параметри та аспекти сталого розвитку. Автор доводить зростання актуальності та важливості фінансового аспекту сталого розвитку у сучасних умовах. Визначено, що сталий розвиток має забезпечуватися як на національному, так і на міжнародному рівні. Обґрунтовано значення концепту сталого розвитку як домінантної ідеології розвитку людської цивілізації не тільки у ХХІ ст., але й у третьому тисячолітті.

Ключові слова: сталий розвиток, економічне зростання, екологічнобезпечна соціально орієнтована економіка

Актуальність проблеми. Наприкінці ХХ ст. людська цивілізація усвідомила, що стоїть на порозі цілого комплексу криз – екологічної, демографічної, економічної, фінансової. Демографічний «вибух», сучасна науково-технічна революція, нинішній кризовий стан земної біосфери, істотне зниження її відновлювальних можливостей внаслідок надмірних антропогенних навантажень на природу об'єктивно зумовили необхідність переходу на модель сталого розвитку всіх країн світу.

Сталий розвиток країни означає, таке функціонування її народногосподарського комплексу, коли одночасно забезпечуються задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб населення, раціональне та екологічнобезпечне господарювання й високоефективне використання природних ресурсів, підтримання сприятливих для здоров'я людини природно-екологічних умов життєдіяльності, збереження, відтворення і примноження якості довкілля та природно-ресурсного потенціалу суспільного виробництва.

Аналіз останніх наукових досліджень. Забезпечення сталого розвитку є одним з ключових питань сучасного розвитку всіх країн світу та особливо актуалізується для України з огляду на її економічні, соціальні та екологічні проблеми. Враховуючи надзвичайну актуальність даного питання для розвитку людської цивілізації у цілому, багато науковців, практиків, експертів міжнародних організацій у різних країнах світу присвятили свої роботи дослідженню проблем сталого розвитку та розробці шляхів його забезпечення. Серед інших робіт окремо слід відзначити фундаментальні праці Д. Медоуза [1], Г. Бундтланд [2], А. Бартлет [3] В. Томаса [4], Г. Дейлі [5], які не тільки підняли цю надзвичайно важливу проблему для усіх держав, але й розробили практичні рекомендації та пропозиції щодо формування національних та регіональних стратегій сталого розвитку, а також дали поштовх до прийняття цілого ряду міжнародних документів, що регулюють дане питання.

Мета дослідження полягає у аналізі сутності сталого розвитку як домінантної ідеології розвитку людської цивілізації та у визначенні основних параметрів та аспектів екологічнобезпечного соціально орієнтованого економічного розвитку.

Основні результати дослідження. У 1992 році у Ріо-де-Жанейро відбулася Конференція ООН з питань навколишнього середовища і розвитку, в результаті якої було ухвалено «Декларацію Ріо» [6], де концепція сталого розвитку була визнана домінантною ідеологією функціонування людської цивілізації у ХХІ ст.

Сталий розвиток є загальною концепцією, що проголошує необхідність встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі. Спочатку термін «сталий розвиток» з'явився у природокористуванні, зокрема у рибному і лісовому господарстві. Під ним розуміли систему експлуатації природних ресурсів, при якій вони не вичерпуються і мають можливість природного відновлення. У 1980-х роках термін «сталий розвиток» був використаний у звітах Комісії ООН очоленої Г.Х.Брундтланд, де зокрема зазначалося, що вирішення екологічних проблем неможливо без вирішення соціальних і економічних питань, а отже про сталий розвиток слід говорити у ширшому розумінні. У доповіді Комісії ООН [7] сталий розвиток визначався як такий, що «задовольняє потребам сучасності, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби».

Офіційним українським відповідником англійського терміну «sustainable development», що дослівно перекладається як життєздатний розвиток, а розширене його тлумачення — всебічно збалансований розвиток, є термін «сталий розвиток». Однак, на думку Тарасової О.В. [8] більш точним перекладом даного терміну був би «розвиток, що підтримується безперервно». Критикують цей термін і пропонують свої переклади й інші дослідники. Зокрема, Гірусів Є.В. і Платонов Г.В. [9] вважають більш вірним і логічним було б вживання одного з наступних термінів: «самопідтримуючийся», «екологічний», «екологічний (економіко-екологічний)», «біосферосумісний» або «ноосферний» розвиток. Проте офіційний переклад вже міцно увійшов у сучасну наукову лексику і у даній роботі недоцільно проводити дискусію з цього питання.

Разом з тим, точного загальноприйнятого універсального визначення сталого розвитку немає. На сьогодні існує декілька десятків його трактування, які фахівці [8] групують у цілу систему і більш розповсюдженими визнають такі:

- це розвиток, що базується на рівності між генераціями, видами і групами;
- це економічне зростання і розвиток, які доповнюють один одного і не антагоністичні довкіллю і суспільству;
- це такий економічний розвиток, який не підриває природну базу для майбутніх поколінь і зростає у розрахунку на душу населення;
- це економічний розвиток, що забезпечує сталість довкілля і стале, постійне економічне зростання;
- це процес гармонізації людства і довкілля;
- це коеволюція людини і біосфери, тобто такі взаємовідносини природи і суспільства, що допускають їх спільний розвиток;
- це турбота про довкілля для забезпечення розвитку;
- це керівництво, що може вести нас шляхом розвитку;
- це спроба зрозуміти майбутнє сьогодні.

Економічна енциклопедія дає наступне визначення: «Сталий розвиток – це запропонована світовим співтовариством, уточнювана та поглиблювана сучасна концепція бажаного суспільного розвитку, що ґрунтується на стратегії оптимізації всієї діяльності людства (передусім економічної) в його взаємодії з довкіллям» [10]. Разом з тим, Економічна енциклопедія наводить ще один близький за сутністю термін «еколого-економічний розвиток», трактуючи його як «розширене відтворення та поступова якісна зміна продуктивних сил, науки, культури й добробуту суспільства, яке формує відповідні умови для раціонального використання та відтворення

природних багатств, їх відносно стабільного стану» [11]. Як бачимо, за своєю суттю дані визначення є практично ідентичними.

Загалом, концепція сталого розвитку ґрунтується на 5 головних принципах [7].

По-перше, людство мусить забезпечити сталий і довготривалий розвиток з метою задоволення потреб людей, що живуть зараз, і створення можливостей для задоволення своїх потреб майбутніми поколіннями.

По-друге, обмеження, які існують у процесі експлуатації природних ресурсів, є відносними та пов'язані з сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також із здатністю біосфери до самовідновлення.

По-третє, необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізувати свої надії на більш благополучне життя.

По-четверте, необхідно погодити стан життя тих, хто користується надмірними грошовими і матеріальними коштами, з екологічними можливостями Планети, зокрема відносно використання енергії.

По-п'яте, розміри і темпи росту населення мусять узгоджуватися з виробничим потенціалом глобальної екосистеми Землі, що змінюється.

Основні принципи сталого розвитку викладені у Порядку денному на XXI століття [12] – безпрецедентному глобальному плані дій в інтересах сталого розвитку і найбільшому досягненні у галузі забезпечення комплексного розгляду екологічних, економічних і соціальних проблем на основі єдиної стратегії. Порядок денний на XXI ст. був прийнятий главами 179 країн у 1992 році на першому Світовому саміті Землі під егідою Комісії ООН з довкілля та розвитку обговорювалися проблеми сталого розвитку Планети. Він містить понад 2500 рекомендацій, зокрема пропозиції щодо методів подолання неефективних структур споживання, боротьби із злиднями, охорони атмосфери, океанів і біологічного різноманіття, заохочення сталого сільського господарства. Ці пропозиції були доповнені та доопрацьовані на декількох конференціях ООН з проблем народонаселення, соціального розвитку, міст і продовольчої безпеки, зокрема під час Світового саміту із сталого розвитку у Йоганнесбурзі у 2002 році. Як основні серед них слід відзначити наступні пропозиції ООН щодо узгодження діяльності людини із законами природи й досягнути спільного добробуту:

- програма ООН з довкілля (ЮНЕП) і ПРООН мусить активно підтримувати створення центрів з питань забезпечення сталого розвитку, які повинні консультувати місцеві органи управління з питань реалізації Порядку денного на XXI ст. безпосередньо на місцях на основі політики і комплексних стратегій розвитку і повинні стати складовою міжнародних мереж з обміну знаннями і досвідом;
- заснувати Глобальний фонд охорони місць мешкання для фінансування заходів із забезпечення комплексного захисту місць мешкання у різних регіонах світу, що знаходяться під загрозою з екологічної точки зору;
- дослідити питання, як слід змінити свою структуру з тим, щоб здійснити необхідні перетворення для того, щоб сталому розвитку людського потенціалу приділялося першочергова увага;
- рекомендувати ЮНЕП і Світовому союзу охорони природи створити відповідну правову основу для захисту морської фауни і флори;
- додержуватися і здійснювати підписані країнами декларації, конвенції і міжнародні договори і виконувати прийняті ними зобов'язання, у тому числі ті, що містяться у Порядку денному на XXI ст.;

- провести аналіз негативного екологічного і соціального впливу несталого розвитку і визначити шляхи виправлення такого становища;
- здійснювати підтримку створення навчальних центрів з питань сталого розвитку безпосередньо для молоді, що розпоряджатиметься ними, забезпечити їх функціонування і управляти їх діяльністю [12].

Авторитетні дослідники і науковці пропонують своє бачення параметрів сталого розвитку. Так, А. Бартлетт [3] визначає наступні закони сталого розвитку:

1. Ні ріст чисельності населення, ні збільшення швидкості споживання ресурсів не можуть бути сталими.
2. Чим більша чисельність населення і чим вища швидкість споживання ним ресурсів, тим складніше привести суспільство до стану сталого розвитку.
3. Час реакції населення на зміни його приросту дорівнює тривалості життя однієї людини від закінчення дитячого віку до кінця життя, тобто близько 50 років.
4. Середній рівень життя населення знаходиться у зворотній залежності від чисельності населення, яке може стало існувати на даній території (від її потенційної місткості).
5. Для досягнення сталого і бажаного рівня життя необхідно, щоб чисельність населення була меншою або рівною потенційній місткості території.
6. Вигоди від зростання чисельності населення і збільшення споживання ресурсів мають одиниці, а витрати, пов'язані з цим, лягають на плечі усього суспільства (трагедія всенародного надбання).
7. Збільшення швидкості споживання не відновлюваного ресурсу викликає різке зниження часу існування решти частки ресурсу.
8. Коли витрачаються великі зусилля на підвищення ефективності використання ресурсу, одержана вигода порівняна з додатковою потребою у ресурсі, що виникає внаслідок приросту населення.
9. Коли швидкість забруднення перевищує самоочищуючу здатність довкілля, простіше продовжувати забруднювати, ніж очищувати довкілля.
10. Люди завжди залежатимуть від сільського господарства, отже ґрунт та інші відновлювані ресурси завжди будуть потрібні.

Варто зазначити, що у наукових колах ставлення до концепції сталого розвитку не є однозначним, оскільки більшість вчених і практиків вбачають у ній керівництво до дій і панацею від глобальних проблем сучасності, проте існує і протилежна думка, прихильники якої вважають дану концепцію маніпуляцією суспільною свідомістю з метою збереження економічного зростання тільки в обраних країнах і недопущення розвитку у країнах третього світу.

Концепт сталого розвитку також тісно пов'язаний із концепцією золотого мільярду, оскільки обидва підходи зводяться до того, що Земля перенаселена та її потенціалу і ресурсів на усіх не вистачає. Термін «золотий мільярд» базується на тезі про те, що Земля перенаселена і належний рівень життя може бути забезпечений тільки одному мільярду мешканців, і є синтезом двох крупних ідей сучасної західної культури, а саме ідеї «Золотого століття» прогресу і добробуту та песимістичного визнання обмеженості ресурсів Землі і неможливості розповсюдження цього добробуту на все сучасне населення планети [13].

С.Кара-Мурза [13] стверджує, що за терміном «золотий мільярд» стоїть ціла геополітична, економічна і культурна концепція. Ця концепція передбачає, що розвинені країни зберігають для свого населення високий рівень споживання і намагаються політичними, військовими і економічними заходами тримати решту країн

світу у промислово нерозвиненому стані у якості сировинних придатків, зон захоронення шкідливих відходів, джерел дешевої робочої сили. На його думку фактично відбувається маніпулювання суспільною свідомістю для збереження сталого росту у країнах золотого мільярду і відключення сировинних придатків від можливості незалежного розвитку, самостійного проникнення на капіталістичний ринок, від інформаційних, технологічних, фінансових можливостей цивілізованого світу.

Досліджуючи перспективи і проблеми довготривалого соціального еколого-безпечного розвитку Е.В.Гірусов та Г.В.Платонов [9] визначили шість аспектів терміну «сталий розвиток»: політико-правовий, економічний, екологічний, соціальний, міжнародний та інформативний. Так, політико-правовий аспект включає розвиток сучасної демократії (народовладдя, конституційна влада, правова держава, громадянське суспільство), існування системи розумного законодавства і оподаткування, наявність соціальної справедливості (достойна плата за труд, додержання прав людини), забезпечення свободи і рівності усіх людей перед законом, єдність патріотизму та інтернаціоналізму, дружбу народів, взаємну відповідальність громадянина і суспільства, координацію урядових і громадських структур при забезпеченні ноосферного розвитку суспільства.

Економічний аспект передбачає розумне поєднання державної, суспільної і приватної власності у народному господарстві, цивілізовану ринкову економіку, демонополізацію і вільну конкуренцію виробників і продавців, виробництво сільськогосподарської і промислової продукції, культурних благ у достатньому обсязі з метою задоволення основних життєвих потреб усіх жителів планети, ефективні та гуманні засоби стимулювання корисної діяльності мешканців Землі.

Екологічний аспект: а) забезпечення коеволюції суспільства і природи, людини і біосфери, відновлення відносної гармонії між ними, націленість усіх трансформацій на формування ноосфери (ноосферогенез); б) збереження реальних можливостей не тільки для сучасного, але й майбутніх поколінь задовольняти свої основні життєві потреби; в) теоретична розробка і практична реалізація методів ефективного використання природних ресурсів; г) забезпечення екологічної безпеки ноосферного розвитку; д) розгортання спочатку маловідходного, а з часом безвідходного виробництва із замкнутим циклом, широкий розвиток біотехнологій; е) поступовий перехід від енергетики, що базується на спалюванні органічного палива, до альтернативної енергетики, що використовує відновлювані джерела енергії (сонце, вода, вітер, енергія біомаси, підземне тепло тощо); ж) вдосконалення адміністративних, економічних і правових методів захисту природи; з) постійна турбота про збереження видового розмаїття біосфери; и) систематична еколого-виховна робота серед населення, зокрема молоді, що мусить призвести до формування бережного ставлення громадян до природи, як до свого власного дому; к) розробка і невідхильне дотримання вимог еколого-морального кодексу.

До соціального аспекту входить викорінення на Землі голоду і злиднів, турбота про дітей і літніх людей; дошкільна і шкільна загальна освіта, виховання дітей і підлітків; розвиток широкої та загальнодоступної мережі професійних середніх і вищих навчальних закладів.

Міжнародний аспект включає боротьбу за мир, недопущення нової світової війни і регіональних конфліктів, розв'язання будь-яких протиріч мирними, політичними методами, забезпечення партнерства усіх країн і народів у промисловості, сільському господарстві, культурі, науці на основі двостороннього і багатостороннього співробітництва, надання всебічної допомоги слаборозвиненим країнам у рі-

зних аспектах економічного розвитку, активне сприяння ООН у її миротворчій і природоохоронній діяльності.

До інформативного аспекту включають високий рівень розвитку науки, техніки та їх втілення на практиці, широке розповсюдження освіти і засобів масової інформації, їх правдивість, кібернетизація та інформатизація усього народного господарства і культури, масове застосування електронних засобів у ідеологічній роботі, зокрема у пропаганді успіхів стратегії сталого розвитку, висунення на пріоритетне місце інформаційних ресурсів перед речемо-енергетичними, подолання відставання свідомості від буття, розвиток у людей здатності наукового передбачення.

На нашу думку, доцільним є виділення ще одного, чи не найважливішого аспекту сталого розвитку, - фінансового. Як бачимо, усі заходи щодо стимулювання й забезпечення еколого-економічного розвитку держави пов'язані із значними витратами і пошук необхідних джерел і механізмів їх фінансування стає надзвичайно важливим і актуальним питанням. Ефективна бюджетна політика спрямована на вирішення екологічних і соціальних проблем; стабільна податкова система, що стимулювала б розвиток екологічних підприємств і виробництв; належне розмежування витратних повноважень між рівнями влади з метою забезпечення сталого розвитку регіонів; наявність ефективно працюючих інструментів і механізмів фінансування сталого розвитку держави є ключовими складовими елементами фінансового аспекту.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, сталий розвиток передбачає підвищення якості життя усього населення планети без збільшення масштабів використання природних ресурсів до ступеню, що перевищує можливості Землі як екологічної системи. Зусилля з формування сталого способу життя передбачає комплексний підхід до діяльності у трьох ключових галузях, а саме економічне зростання і справедливість, збереження природних ресурсів і охорона довкілля, соціальний розвиток. У галузі економічного зростання і справедливості передбачається комплексний підхід до стимулювання довгострокового економічного росту. Збереження природних ресурсів і охорона довкілля – пошук економічно прийнятних розв'язань проблеми скорочення споживання ресурсів, припинення забруднення довкілля і збереження природного середовища мешкання. Соціальний розвиток передбачає задоволення потреб людей у робочих місцях, продовольстві, освіті, енергії, медичної допомоги, воді та санітарії; бережне ставлення до багатого культурного і соціального розмаїття та додержання прав трудящих; забезпечення усім членам суспільства можливості брати участь у прийнятті рішень, що впливають на їх подальшу долю. На сьогодні на шлях сталого розвитку змогла стати лише невелика група найрозвинутіших країн, що розробили нові правові норми щодо відношення людини до довкілля та впровадили нові «екологічні» технології.

Отже, концепція сталого розвитку, яка з поглибленням наукової обґрунтованості поступово витісняє усі існуючі світоглядні ідеології, як такі, що є фрагментарними, неспроможними забезпечити збалансований розвиток цивілізації, доцільно і закономірно визнана найбільш перспективною ідеологією не тільки XXI століття, але навіть усього третього тисячоліття.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Meadows D. H., Meadows D. L., Penders J., Behrens W. W. The Limiting to Growth. - N.Y.: Potomac, 1972. – 207 p.

2. Наше общее будущее. - М.: Прогресс, 1989. - 374 с.
3. Bartlett A. Reflections on Sustainability, Population Growth and the Environment // Renewable Resources Journal. - Vol. 15. - № 4. – Winter, 1997-98. – P. 6-23.
4. Якість економічного зростання: Пер. з англ. / В.Томас, М.Дайламі, А.Дарешвар та ін.; Наук. ред. пер. О.Кілієвич. – К.: Основи, 2002. – 350 с.
5. Daly H.E. Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development. – Boston, MA: Beacon Press, 1996. - 253 p.
6. Декларация Рио-де-Жанейро про окружающую среду и развитие от 14 июня 1992 года // Международное публичное право. Сборник документов. Т.2. – М.: БЕК, 1996. – С. 135-138. - Комісія ООН зі сталого розвитку. Офіційна веб-сторінка: [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/russian/esa/desa/aboutus/dsd.html>
7. Комісія ООН зі сталого розвитку. Офіційна веб-сторінка: [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/russian/esa/desa/aboutus/dsd.html>
8. Тарасова О.В. Концепция устойчивого развития общества: [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.posoh.ru/tend/intern_org/htm/ust-razv.htm
9. Э.В.Гирусов, Г.В.Платонов Мир в поисках концепции устойчивого развития // Вестник Московского университета. - Серия 7. - Философия. - № 1. – 1996. – С. 3-14.
10. Е.Семенюк Розвиток сталий // Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / Редкол.: ...С.В.Мочерний (відп.ред.) та ін. – К.: Академія, 2002. - С. 283.
11. О.Васюта Розвиток еколого-економічний // Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / Редкол.: ...С.В.Мочерний (відп.ред.) та ін. – К.: Академія, 2002. - С. 282.
12. Повестка дня на XXI век принята конференцией ООН по окружающей среде и развитию Июнь 1992 г. Официальный перевод текста ООН: [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/russian/conferen/wssd/agenda21/>
13. Кара-Мурза С. Концепция золотого миллиарда и Новый мировой порядок [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://burkina-faso.narod.ru/kara/oro_1.htm

Надійшла до редколегії 05.07.2009.